

Rehabilitasyon Psikolojik Danışmanlığı: Türkiye Uygulamalarının Temelleri: Engeli Olan Kişilere Yönelik Damgalanma

Cahit KAYA*

Öz

Bu makale, engelli insanlara yönelik damgalama ile ilgili teorik bilgiler ve ilgili terimler hakkında tanıtım bilgisi sunmayı amaçlamaktadır. Tutumlar, insanların tutum nesnelere hakkındaki düşünce ve hislerini etkileyen davranışsal, bilişsel ve duygusal bileşenlerden oluşmaktadır. Engeli olan kişiler tarihsel süreçte genel olarak olumsuz tutumlara maruz kalmışlardır. Terim olarak damgalanma, olumsuz tutum ve algılarla eşitlenmiştir. Bu çalışma, literatür taraması yaparak, köken ve doğa, yapı (boyutlar ve bileşenler) itibarıyla engellilere yönelik damgalanmayı etkileyen faktörler hakkında giriş niteliğinde bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca engelli insanlara yönelik tutumların ölçülmesi ile ilgili olarak göze çarpmayan davranışsal ölçümler, projektif teknikler, gizleme kullanılan teknikler ve fizyolojik yöntemler açıklanmıştır. Son olarak engellilere insanlara yönelik damgalanmayla ilgili olarak potansiyel araştırma konuları tartışılmıştır. Türkiye’de engellilerle yönelik olarak yürütülmüş, rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı alanı ile ilgili teorik ve araştırma çalışmalarının sayısı iki elin parmaklarıyla sayılabilecek kadardır. Bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu makalenin amacı, engeli olan insanlara yönelik damgalanma konusunda bilgiler sunup, Türkiye’de rehabilitasyon psikolojik danışmanlık literatürüne katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Rehabilitasyon Psikolojik Danışmanlığı, Damgalanma, Ölçme, Kökenler, Türkiye

Rehabilitation Counseling: Applications In Turkey III: Stigma Toward People with Disability

Abstract

This paper aims to provide introductory information regarding stigma toward people with disabilities. Attitudes consist of behavioral, cognitive and affective components, which affect how people think and feel about the attitude object. People with disabilities throughout history have been subject to negative attitudes. Stigma as a term was equated with negative attitudes and perception. The current study provided introductory information about origin, nature, and the structure (dimensions and components) of stigma toward people with disabilities. Additionally, the factors affecting stigma toward people with disabilities (PWD) were explained. Later, the measurement of attitudes toward people with disabilities, including nonobstrusive behavioral measurements, projective techniques, disguised techniques, and physiological methods, was discussed. Finally, potential research directions regarding stigma toward PWD were discussed. The Turkish rehabilitation counseling literature includes only a handful of theoretical and research studies. Turkish literature needs more of these studies. Therefore, the purpose of this study is to prove knowledge regarding stigma toward people with disability and to contribute to the rehabilitation counseling literature in Turkey.

Key words: Rehabilitation Counseling, Stigma, Measurement, Origins, Turkey

Geliş/Received: 31.12.2021

Kabul/Accepted: 27.12.2022

*Etik Kurul İzni: Bu çalışmaya, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, mülakat ve deney içeren çalışmalar kapsamına girmediğinden, etik kurul onay belgesi gerekmemektedir.

---

* Doç. Dr. Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi. (Associate Professor. Harran University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences. rehber.cahit@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-0757-320X. (Makale Türü: Derleme Makalesi)

Giriş

Rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı Türkiye’de yeni bir alan olarak yerini almaktadır. Bununla beraber Türkiye’de rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı alanında derin bir literatür eksikliği mevcuttur. Bu eksikliği gidermek amacıyla Kaya ve arkadaşları (Kaya ve Sarı, 2018:248; Kaya ve ark., 2021: 271) bu alandaki bir elin parmaklarıyla sayılabilecek sayıda olan makalelerden ikisini yayınlamışlardır. Rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı ile ilgili daha fazla bilgi edinmek isteyen okurların bu makaleleri okuması önerilmektedir. Bu makalelerde yazarlar rehabilitasyon psikolojik danışmanlığını genel olarak tanıtmış, engelli insanların psikososyal adaptasyon sürecini işlemiş ve bu konularda tanıtım niteliğinde bilgiler sunmuşlardır. Rehabilitasyon psikolojik danışmanlığının amaçlarından bir tanesi de engelli insanların hayat kalitelerini yükseltmektir. Engeli insanların hayat kalitesini etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi de engelli insanlara yönelik olumsuz tutumlar ve damgalamadır. Dolayısıyla, bu makalede, engeli olan kişilere yönelik damgalanma işlenmiştir. Bu makalenin diğer makaleler gibi bu alana anlamlı katkı yapacağı düşünülmektedir.

Tutumlar, insanların tutum nesnelere hakkındaki düşünce ve hislerini etkileyen davranışsal, bilişsel ve duygusal bileşenlerden oluşmaktadır. Engelli bireyler tarihsel süreç boyunca olumsuz tutumlara maruz kalmışlardır. Bazen kamplarda tutulmuş, bazen hastanelere hapsedilmiş ve en kötüsü bazen de katledilmiştir. Bununla beraber engellilere yönelik olumsuz tutumlar, farklı şekillerde ve şiddette ortaya çıkmakla beraber, günümüz dünyasında ve Türkiye’de devam etmektedir. Ne yazık ki bu durum engelli kişilerin hayatlarını zorlaştırmakta, etkin bir birey olarak topluma katılımlarını engellemektedir. Her ne kadar günümüz toplumlarında, 20. Yüzyıl insan hakları hareketlerinin sonuçları olarak, engellilerin topluma katılımları kanunen güvence altına alınmış olsa da, engelli insanlar halen toplum tarafından hakkettikleri değeri görememektedirler. Örneğin is dünyasına bakıldığında, engelli insanların is bulma oranları engeli olmayanlara göre anlamlı derecede daha düşüktür. Halbuki birçok araştırma engelli insanların da diğer insanlar gibi çalışabileceklerini doğrulamıştır. Diğer bir örnek ise, Türkiye de engelli insanların birçok kurum ve kuruluşa erişim problemi vardır. Ulaşım araçları, kurum ve kuruluş binaları, yollar ve benzeri diğer yapılar tekerlekli sandalye kullanan kişiler için çoğu zaman uygun değildir.

Araştırmalara bakıldığında toplumların yapısı ve engele bakış açıları toplumdan topluma farklılık göstermekte ve engellilere yönelik tutumları etkilemektedir. Engelli insanlara yönelik kişilerde ve toplumlarda mevcut olan bu olumsuz tutumların, farklı kökenleri mevcuttur. Bunun yanında toplumsal kabul görme nedeniyle, insanlar olumsuz tutumlarını açıkça ifade etmemektedirler. Dolayısıyla bu konuda güvenilir ölçümler de yapılamamaktadır. Dolayısıyla bu konuda birçok araştırma çalışmalarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu makalede, toplumların engelli insanlara yönelik yaklaşımlarını içeren engellilik ile ilgili

modeller, damgalanmanın kökenleri, dolaylı yollarla damgalanmanın ölçülmesi ve bu konuda yapılması gereken araştırmalar anlatılmıştır.

Toplum ve Engellilik Modelleri

Livneh ve arkadaşları (2012), engelliliğin kökeninin, doğasının ve özelliklerinin toplumlar ve kültürler arasında var olan engellilik modelleriyle güçlü bağları olduğunu belirtmiştir. Bu modeller literatürde beş geniş kategoriye ayrılmıştır: ahlaki model, işlevsel model, sosyal model, tıbbi model ve diğer modeller. Bu modellerden ilki ahlaki modeldir. Ahlaki modelin dindarlık ve tasavvufta kökleri vardır. Bu model engellilik, günahkâr davranışlar ve kötü düşünceler ve davranışlar arasında bağlantı kurar. Bu modele göre, engelliler yaptıkları kötü davranışlardan dolayı cezalandırılıyordur. Engelli insanların günahları için ceza aldıkları düşünüldüğü için, bu model İncil'deki yazıların kökenine sahiptir. Ahlaki model artık yaygın olmasa da, toplumda bazı çağrışımlarını görebiliriz. Örneğin, “Tanrı'nın yolunu takip etmediğini görüyorsun, bu yüzden bir kaza geçirdin ve engelli oldun düşüncesi ahlaki modelden etkilenmiştir. Bunun yanında bazı toplumlarda, örnek olarak Türkiye’de, engeli olan insanlara yardım etmek, özellikle engelli çocukların, Allaha yakınlaşma aracı olarak düşünüldüğünü görebiliriz. İkinci model işlevsel model. İşlevsel model, engelli kişilerin işlevsel kapasitelerine odaklanmaktadır. Engellilik sadece beden yapılarıyla ilgili olarak görülmemektedir. Bunun yerine günlük, sosyal, mesleki ve rekreasyonel ortamların yarattığı belirli koşullar altında işlevsel olabilme kapasitesinin bir yansıması olarak görülmektedir. Bu nedenle, engellilik en iyi şekilde çevrenin kısıtlamaları, buna karşın sunulan imkanlar ve engellilerin uyum becerileri arasındaki etkileşim ile anlaşılabilir. Mesela fonksiyonel modelde, bedensel/fiziksel yapılardaki bozukluklara odaklanmak yerine, engelli kişilerin makul düzenlemelerle sosyal, ve mesleki işlevlerini yapıp yapamayacağını vurgulanmaktadır. Üçüncü model sosyal modeldir. Bu modele göre, engellilik fonksiyonel sınırlamalardan ve vücut yapılarından dolayı değil, engellilerle ilgili olarak mimari, sosyopolitik, kültürel ve toplumsal tutumlar arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan toplumsal bir sonuçtur. Engellileri barındıramayan ve engellilerin tam katılımını sağlayamayan toplum, engellilik statüsü oluşturur ve sürdürür (Altman, 2001). Dahası, toplumsal önyargılar ve çevresel engeller, engellileri azınlık statüsünde tutmaktadır. Sosyal modele göre eğer toplum engellilerin önündeki toplumsal engelleri kaldırır, engellilik diye bir şey olmaz. Dördüncü model tıbbi modeldir. Bu modele göre, engellilik vücut yapılarından kaynaklanmaktadır. Engellilik, tıp uzmanları tarafından düzeltilmesi gereken hastalık olarak kabul edilir. Normatif sağlık standartlarından sapma, biyolojik yetersizlikler engelli olmanın sebepleridir. Bu nedenle engellilik, vücudun hangi bölümünün tıbbi olarak problem oluşturduğuna bağlı olarak sınıflandırılır. Engelli insanlar pasif tedavi alıcılarıdır. Tıbbi duruma bağlı olarak, engelliler sağlıklarına dikkat etmemekten ve tıbbi olarak hasta olmasından dolayı sorumlu tutulabilir (Smart, 2009).

Bunun yanında toplumlar diğer engellilik ile ilgili modelleri görmek mümkündür. Diğer modeller içerisinde analitik model, adli model ve biyopsikososyal model dahil olmak üzere daha az bilinen başka modeller de vardır. Bununla beraber bu modeller arasında son zamanlarda biyopsikososyal model rehabilitasyon alanında ivme kazanmıştır. Özellikle Dünya Sağlık Örgütü'nün oluşturduğu işlevsellik, yeti

yitimi ve sağlığın uluslararası sınıflandırması biyopsikososyal modele işaret etmektedir. Biyopsikososyal model, tıbbi / fiziksel özellikleri, psikososyal faktörleri belirten daha bütünleştirici bir yaklaşım önermektedir; engellilik durumunun oluşmasında tıbbi faktörler, çevresel etkiler bedensel koşullar, ve kişisel özellikler beraber rol oynamaktadır. Bununla beraber yukarıda açıklanan modeller damgalanmanın yapısını açıklamak yerine, damgalanmanın başlangıcını ve doğasını açıklamaktadır. Aşağıda, engellilerle ilgili olarak damgalanmanın yapısı (boyutları ve bileşenleri) ve damgalanmayı etkileyen faktörler açıklanacaktır.

Damgalanmanın Yapısı

Livneh ve arkadaşları, (2012:97) engelli bireylerin damgalanmasını etkileyen altı faktöre işaret etmişlerdir. Belirledikleri altı faktör, damgalanmanın içerisinde olmayan damgalanmanın bileşenleri olarak kabul edilir. Bu faktörler şunlardır: kapatılabilirlik veya görünürlük, gelişim (başlangıç ve kontrol edilebilirlik), tehlike, düzeni bozma, ve estetik. Bu faktörler bireyleri ve toplumların engeli olan insanlara karşı tutumlarının oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Aşağıda bu faktörler daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Bu faktörlerden ilki kapatılabilirlik veya görünürlük. Engellilik türlerinden bazıları kolayca tanınabilir, fark edilebilir, bazıları ise kolayca fark edilmez. Bu boyut görünürlük ve engelliliğin açıklığına odaklanmaktadır. Kolayca fark edilebilir engellilik durumlarından bazıları şunlardır: omurilik felçliği yaralanması, ampütasyon, körlük ve çeşitli fiziksel şekil bozuklukları ileri derece yanıklar gibi. Bazı açıkça görülüp fark edilmeyen engellilik türleri kalp hastalıkları, diyabet ve kronik ağrıdır. Bazı engellilik durumları periyodik olarak belli zamanlarda görülebilir epilepsi ve multiple skleroz gibi (Livneh ve ark., 2012:98). Smart ve Wegner (2000:225), bu boyutta damgalanmayı tetikleyen birincil faktörün keşif korkusu olduğunu belirtmiştir. Keşif korkusu, açıkça görülmeyen engeli olan insanlarda, gerçek bedenlerini saklamaktan dolayı utanç, suçluluk ve endişe yaratır. Her ne kadar, görülebilir engelli insanlar bundan daha az etkilenebilirlerse de, bunlarda da utanç ve sosyal fark edilmeyi tetikleyebilir. Engelliliğe ve engelliliğin görünürlük derecesine yönelik kişinin verdiği tepkiler (örneğin, açıkça söylenmesi veya gizlenmesi), karmaşık bir etkileşimler kümesi ortaya çıkarabilir örneğin gözlemcilerdeki damgalanma ile ilgili algılayıcıları tetiklemek gibi. İkinci faktör gelişim (başlangıç ve kontrol edilebilirlik). Livneh ve arkadaşları, (2012:99), engellilik ile ilgili olarak hem başlangıç hem de kontrol edilebilirliğin paralel kavramlar olarak değerlendirilebileceğini; bu nedenle daha geniş bir kategoride birleştirilebileceğini belirtmiştir. Engelliğin başlangıcı/kaynağı engelin doğuştan olup olmadığı veya talihsiz bir olayın ardından gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Engelin doğuştan veya talihsiz bir kazanın ardından olması gibi durumlarda, engelli kişi mağdur ve talihsiz biri durumuna getirilir ve engellilik durumundan sorumlu tutulmaz. Öte yandan, engelin önceki özür ve davranışlardan dolayı meydana gelmesi durumunda, engelli kişi sorumlu tutulur ve daha fazla damgalanır. Kontrol edilebilirlik, engelliliğin iyileştirilebilir, ilerleyici, ölümle sonuçlanıp sonuçlanamayacağı konusunda öngörülebilir olup olmadığını ifade eder. Learner'in "sadece dünya teorisi" ne göre insanlar istikrarlı ve

kontrol edilebilir bir hayata sahip olmak ister. İnsanlar kontrol edilemez ve tahmin edilebilir olmayan engellerden kaçınma eğilimindedir ve bu nedenle bu tür durumlara karşı daha fazla olumsuz tutum beslerler. Dolayısıyla, zihinsel hastalığı olan insanların (örneğin şizofreni), fiziksel engelli olanlardan daha olumsuz tutumla karşılaşabileceğini söyleyebiliriz (Chan ve ark, 2009:341). Tehlike/tehdit üçüncü bir faktördür. Bu boyut, engellilerin diğer insanlara ya da topluma tehlike ya da tehdit teşkil etmeleri ile ilgilidir (Mackelprang & Salsgiver, 1999:371). Tehlike veya tehdit hem araçsal hem de sembolik olabilir. Genellikle psikiyatrik engeli olan insanlar sıklıkla bu boyuttan etkileniyor olsalar da, bulaşıcılık nedeniyle HIV ve benzeri türde engeli olan insanlar ve öngörülemeyen nöbet geçiren ve benzeri rahatsızlıkları olan insanlar da bu boyuttan etkilenir. Ayrıca, engeli dolayısıyla acı çeken ve trajedi yaşayan insanlar, engeli olmayan insanlara engelli olmaya karşı nasıl savunmasız olduklarını hatırlatmakta, her bir tehlike altında olduklarını hatırlatabilmekte ve endişe ve rahatsızlığa neden olup damgalanmayı doğurmaktadır. (Brice, 2016:6). Dördüncü faktör olarak düzeni bozmayı ele alabiliriz. Bu boyut, engelliliğin, engeli olmayan insanlar ve engeli olan insanlar arasındaki fiziksel ve sözlü iletişimi ne ölçüde etkilediğiyle ilgilidir. İletişimdeki bozulma, damgalanma ile pozitif ilişkilidir. Bu durum, Fitchen'lerin (1986:573), engeli olmayan insanlar ile engelliler arasındaki etkileşimlerde kişilerarası rahatsızlığın, engeli olmayan insanların engeli olan insanlardan kaçmakla sonuçlandığını bulgularını yansıtmaktadır. Tahmin edilemezlik, kontrol edilemezlik ve fiziksel yapıdaki biçim bozulmaları da damgalanmayı derinleştirebilir. Son olarak estetik özellikler faktöründen bahsedebiliriz. Bu boyut, engellilerin estetik nitelikleri ile ilgilidir. Engellilik durumu, estetik olarak kabul edilebilir engellerden, estetik olarak hiç bir şekilde çekici olmayan niteliklere sahip engel durumları arasında değişmektedir. Evrensel olarak, insanlar çekici olmayan niteliklere sahip kişilerden daha fazla kaçınmaktadır (Kuzban ve Leary, 2001:200). Çünkü, bu insanlar beden imajına bir tehdit oluşturmakta ve nahoş fiziksel durumlarının bir sonucu olarak engeli olmayan insanlarda varoluşsal kaygı yaratmaktadır. Bu nedenle damgalanmayı tetiklemesi ve kaçınma olaylarını tetiklemesi bakımından estetik olarak çekici olmayan bir engele sahip olmak engeli olmayan insanlarla iletişim kurmak için dezavantaj oluşturabilir.

Damgalanmanın Kökenleri

Engellilerle ilgili literatürde engellilere yönelik toplumsal tutumları makul sebep-sonuç ilişkisini açıklamak amacıyla damgalanmanın kökenlerine ait çeşitli sınıflandırma sistemleri mevcuttur. Livneh ve diğ. (2012:101) bu sınıflandırma sistemlerini incelemiş ve iki karşıt kutup olarak ifade etmiştir: a) filogenetik'e (evrim geçmişinden kaynaklanan) karşın ontogenetik (bireyin başkalarıyla etkileşime girerek yaşam süresi boyunca gelişen) ve b) dahili olarak türetilmişe (iç ihtiyaç ve motiflerden elde edilen) karşın dışarıdan türetilmiş (öğrenme deneyimleriyle kazanılmış). Bununla beraber, bu sınıflandırma sistemi ikna edici deneysel çalışmalara göre yapılmamıştır. Aşağıda damgalamanın kökenleri ile ilgili: (1) ölüm kaygısı, (2) beden imajına tehdit, (3) estetik olarak hoşlanmama, (4) beraber olma durumunda suçluluk, (5) durumsal belirsizlik, (6) yayılma (Halo Etkisi), (7) yas tutma gerekliliği, (8) günahın cezası olarak engellilik, (9) ekonomik tehdit ve (10) sosyo-kültürel çevre daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Filogenetik (Evrim Geçmişinden Kaynaklanan) Kökenler

Damgalanmanın filogenetik (evrim geçmişinden kaynaklanan) kökenlerini, dahili olarak türetilmiş ve dış kaynaklı türetilmiş olarak ikiye ayrılabilir. Yaygın olarak tartışılan damgalanmanın üç kökeni: 1) ölüm kaygısı, 2) kişinin beden imajı için tehdit, ve 3) estetik bozukluk, filogenetik / dahili olarak türetilmiş sayılmakta; ve buna karşın, 4) birliktelikle suçluluk, filogenetik / harici olarak türetilmiş olarak kabul edilmektedir (Livneh ve ark., 2012:102; Martz, 2010:151).

(1) Ölüm kaygısı, yaşamın sürekliliği ve yıkıcılık (yaşamın nihai bir aksaklığı) tehdidi ile ilişkilidir. Chan ve arkadaşları, (2009:338), engeli olma durumunun organların, vücut yapılarının, vücut fonksiyonların ve yeteneklerin geçiciliğine yönelik sembolik bir anlam içerdiğini savunmaktadır. Engelli bir insan ile karşılaşıldığında, ölümün kaçınılmazlığının sembolik bir hatırlatıcısı olarak, ölüm kaygısı yaşamın yanıltıcı ve kırılğan olduğu ile yüzleşilir. İnsanlar ölüm farkındalığı için bir kalkan görevi gören dünyanın gerçekliğine ve anlamlılığına inanma eğilimindedir. Bununla birlikte, engellilerle karşılaştığında, bu inançların doğruluğu sorgulanır; bu nedenle belirsizlikten kaçınmak için insanlar, engelli insanları kendilerinden farklı veya daha düşük olarak görme eğilimindedirler (Livneh ve ark., 2012:103). Ölüm kaygısına benzer şekilde, (2) beden imajına tehdit, engellilerle karşılaşmak, beden bütünlüğü ve kişisel güvenlik için algılanan sembolik ve bazen de araçsal bir tehdide sahiptir (Chan, 2009: 338). Buna ek olarak, engelli olmak varoluşçu kaygısını arttırabilir. Beden imgesi tehdidi nedeniyle engelli insanlara yönelik damgalamanın nedeninin altında yatan iki boyut: yıkıcılık ve tehlikedir. Bu damgalanmanın kaynağı, insanlara hem sosyal etkileşimlerin hem de vücut bütünlüğünün bozulma tehdidi altında olduklarını, engellilerin yaşadığı aynı travmatik olayları (örneğin fiziksel şiddet, kaza sonucu yaralanma) yaşama konusunda savunmasız olduklarını hatırlatmaktadır. (3) Estetik olarak hoşlanmama, damgalama ile ilgili başka bir faktördür. Damgalanmanın kaynağı olarak bu faktör, engelin görünürlük boyutuyla doğrudan bağlantılıdır. Bu damgalanmanın kaynağı, engelli insanlar ile karşılaşıldığında, kişilerin estetik ve cinsel olarak görünüşlerinin kırılğanlığından dolayı duyulan endişeden kaynaklanmaktadır (Chan ve diğerleri, 2009:338). Bu damgalama kaynağı, Siller ve arkadaşlarının (1967) “yakınlığı reddetme” ve “hoşlanmama” faktörüne bağlı olarak insanların hoş olmayan fiziksel özelliklerden kaçındıkları ve iğreti duyduklarıyla bağlantılıdır (Akt. Livneh ve ark., 2012:103). Ayrıca Kurzban ve Leary'nin (2001: 190) engel durumlarının hastalık ve sağlıksız koşulları temsil ettiği önerisiyle de tutarlıdır. Evrimsel açıdan bakıldığında, insanlar zayıf ve sağlıksız algılanan insanlardan kaçınma ve zor koşullar altında hayatta kalabilecek insanlarla birlikte olma eğilimindedir. Diğer bir faktör (4) beraber olma durumunda suçluluk. Literatürde sıkça tartışılmamış olmasına rağmen bu damgalanma kaynağı, benzersiz bir psikodinamik bakış açısı sağlar. Bu boyut, bir kimsenin sosyal duruşu ve başkaları tarafından kabul görmesine dayanmaktadır. Engelli insanlarla iletişime geçmenin ve ilişki kurmanın (yani, engellilerden uzaklaşmamak) kişiyi zayıf ve problemlili biri olarak göstereceği korkusundan kaynaklanır (Cubbage ve Thomas, 1989:164; Livneh ve ark. 2012:104).

Ontogenetik (bireyin başkalarıyla etkileşime girerek yaşam süresi boyunca gelişen) Kökenler

Damgalanmanın filogenetik (evrim geçmişinden kaynaklanan) kökenlerinin, yanında, ontogenetik (bireyin başkalarıyla etkileşime girerek yaşam süresi boyunca gelişen) kökenleri mevcuttur. Ontogenetik kökenler dış kaynaklı türetilmiş ve dahili olarak türetilmiş olanlar olarak ikiye ayrılabilir. Ontogenetik dış kaynaklı türetilmiş damgalanmanın kaynakları: (5) durumsal belirsizlik ya da karmaşıklık, (6) yayılma (halo etkisi), (7) yas tutma gerekliliği, (8) günahın cezası olarak engelli olmak; ve ontogenetik dahili olarak türetilmiş olanlar: (9) ekonomik tehdit ve (10) sosyo-kültürel durumlardır (Dunn, 2019:28; Livneh ve ark., 2012:104). Aşağıda bu kökenler daha detaylı olarak açıklanmıştır.

(5) Durumsal belirsizlik ya da karmaşıklık damgalanmanın ontogenetik dış kaynaklı bir kökenlerinden tanesidir. Durumsal belirsizlik ya da karmaşıklık ve yapılandırılmamış, aşına olunmayan ve öngörülme sosyal durumlarla karşılaşmak insanlar arasında endişe ve duygusal gerginlik yaratır (Chan ve ark. 2009: 338). Engelli bir insanla karşılaşmak da böyle bir durumdur. Bu endişe ve duygusal gerginlik, net kurallar ve sosyal kurallar olmadığında derinleşir. Sonuç olarak, engelli insanlarla karşılaşıldığında, engeli olmayan insanlar bu tür karşılaşmalardan çekilme eğilimindedir. Bunun yanında, bu karşılaşmalar üzerinde etkili olan bir diğer faktör de belirsiz duygu durumların ortaya çıkmasıdır. Engelliler ile karşılaşıldığında, insanlarda çelişkili duygusal tepkiler ortaya çıkabilir. İnsanlar aynı anda engelli insanlara karşı iğrenme ve şefkat hissedebilirler. Çelişkili duygusal tepkilerden kaçınmak için insanlar, özürlerle olan sosyal etkileşimlerden çekilme eğilimindedir. Diğer bir dış kaynaklı bir köken (6) yayılma “Halo etkisidir”. Beatrice Wright (1983:11) “halo etkisi” olarak adlandırılan yayılmanın en önemli damgalama kaynaklarından biri olduğunu belirtmiştir. Bu damgalama kaynağı, negatif insan özelliklerinin, ek olumsuz algılara neden olma durumunda olduğunu gösteren geniş çapta araştırılmış bir fenomeni ifade eder. Başka bir deyişle, insanlar engellilikten kaynaklanan yetersizlikleri/ fonksiyonel kısıtlamaları kişinin engeliyle herhangi bir ilişkisi olmayan diğer alanlarına yayma eğilimindedir. Örneğin, fiziksel engelli insanların duygusal ve bilişsel olarak problemleri olmamasına rağmen, bu kişiler bilişsel ve duygusal olarak da problemliler olarak algılanmaktadırlar. Diğer bir dış kaynaklı bir köken 7) yas tutma gerekliliğidir. Livneh ve arkadaşları, (2012:105), sağlık, işlevsellik ve bütün bir vücuda sahip olmanın çok önemli olduğu inancını korumak ve bunlara sahip olan insanların şanslı olduklarını bilmeleri için, engelli insanlardan kayıplarını fark etmeleri ve bunun için üzülmeleri beklenir. Buna karşın üzülmediklerinde ise, bu durumu inkâr ettikleri veya daha kötüsü ahlaki olarak çökmüş olarak algılanabilirler. Engelin şiddetli ve kozmetik olarak şekil bozucu olma durumu ne kadar fazla ise, engellilerin daha uzun bir yas tutmaları beklenir. Hipotezleştirilmiş, çok tartışma ortaya çıkaran diğer bir damgalanmanın dış kaynaklı bir kökeni (8) günahın cezası olarak engelliliktir. Bu duruma göre engelli olma günahkâr olma ile eşleştirilmiştir. Engelliler, kendilerinin veya atalarının günahlarından dolayı, Tanrı tarafından cezalandırılmış olarak algılanırlar (Wright, 1983). Dahası, bu damgalama durumu, toplumun güvenilmez, günahkar ve tehlikeli olan bu grubundan yani engellilerden uzaklaşılması ve kaçınılması inancını ortaya koymaktadır. Bu engellilik kaynağı damgalanmanın diğer boyutlarından da

etkilenmektedir, örneğin görünürlük ve estetik (daha rahatsız edici engellilik durumu daha fazla günahkâr davranışı ifade eder), kontrol (engellilik tedavisi olabilirse, bu kişinin değil ataların günah işlemiş olmasına işaret eder) ve tehlike (gözlemciler günah işlemeye karar verirse onlar da cezalandırılır) (Livneh ve ark., 2012:106). Bununla beraber sunu ifade etmek gerekir ki bu durum daha çok Hristiyan toplumlarda görülmektedir. Fakat teorik olarak bakıldığında İslam toplumlarında da engelli insanların toplumun diğer bireylerinden farklı olarak algılandığını görmekteyiz. Engelin daha çok Allah'ın verdiği bir imtihan, ve engelli bireylerin de sevap kazanmak için yardım edilmesi gereken bireyler olarak algılandığı görülmektedir. Damgalanmanın ontogenetik dahili olarak türetilmiş kökenlerinden ilki tanesidir (9) ekonomik tehdittir. Bu damgalanma kaynağı toplumun mevcut ekonomik şartlarıyla ilişkilidir. Toplumlar zorlu ekonomik koşullarda olduğu dönemde; toplum üyeleri arasında paylaşılanlarında azalır. Bu şartlarda, engellilere sunulan kamu ve özel sektörde sosyal hizmetler, özel eğitim ve halkla ilişkiler gibi programların, toplumun sırtına bir yük olduğu düşünülür. Sonuç olarak, engellilere yönelik sosyal hizmet programlarına yapılan harcamalar, toplumda engellilere yönelik öfke yaratabilir. Damgalanmanın ontogenetik dahili olarak türetilmiş kökenlerinden diğeri (10) sosyo-kültürel çevredir. Diğerlerinden farklı olarak bu damgalanma kaynağı, ekonomik durum ve statü farklılığı ile bağlantılıdır (Livneh ve diğerleri, 2012:106-107). İnsanlar, çocukluk deneyimleri, ebeveyn etkileri sonucu ve sosyo-kültürel şartlandırma yoluyla (yani sosyal normlar, standartlar ve beklentiler) diğer canlıları güzellik, işlevsel yetenekler, bütünlük, üretkenlik düzeyi ve kişisel başarı gibi belirli sosyal standartlara göre sıralamayı öğrenir (Smart, 2009:4). Bu nedenle, toplumlarda bu standartlara ulaşamayan insanlar, düşük seviyede/rütbeli olarak algılanır ve bu nedenle damgalanır. Özellikle, engelli ve kronik hastalığı olan insanlar, yetenekli insanlara göre daha az sosyal değere sahip olarak kabul edilir.

Son olarak yukarıda belirtilen damgalanma kaynakların statik olmadığına dikkat çekmek önemlidir. Bu damgalanma kaynakları birbirleriyle etkileşime girer, kişisel ve çevresel faktörlerden etkilenmektedirler. Bu kişisel ve çevresel faktörler engellilik türü, engelliliğin ciddiyeti, engeli olan ve olmayan insanlar arasındaki etkileşim, kişilik özellikleri, işlevsellik ve etkileşimin olduğu durumlar, etkileşimdeki durumsal farklılıklar gibi faktörleri içermektedir. (Chan ve diğerleri, 2009: 29). Yani damgalanma durumlarının çeşitli kişisel ve çevresel faktörlerin ve kökenlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan, dinamik ve spesifik yapılar olarak düşünülmesi damgalanmanın daha doğru bir şekilde anlaşılması için önem arz etmektedir.

Engelliliğe Karşı Tutumların Dolaylı Ölçümü

Sosyal tercih edilebilirlik, yani sosyal olarak kabul görmek nedeniyle, tutumlarının doğrudan ölçülmesi yanlış sonuçlar verebilir. Geçerlilik ve güvenilirlik tehditlerini azaltmak için araştırmacılar, tutumların ölçülmesinde dolaylı ölçümlerin kullanılmasını önermiştir (Himmerfalb, 1993: 24). Katılımcıların görünüşte basit ve açık olan görevlere verdikleri yanıtların, ölçüm nesnesine ilişkin temel inançları ortaya çıkarabileceği öne sürülmüştür. Tutumların dolaylı ölçümleri, katılımcıların koşullarına göre dört kategoriye

ayrılabilir: a) katılımcıların gözlemlendiklerinin veya ölçüldüklerinin farkında olmadığı (göze çarpmayan davranışsal ölçümler) b) katılımcıların ölçüldüklerinin farkında olduğu ancak ölçümün amacını bilmediği (projektif teknikler) c) katılımcıların ölçüm amacı ile ilgili olarak aldatıldığı (gizleme kullanılmış teknikler) ve d) katılımcıların ölçüldüklerinin farkında oldukları, ancak ölçüm sürecinde aktif olmadıkları (fizyolojik ölçümler) ölçümler. Aşağıda bu ölçümler sırasıyla daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Göze Çarpmayan Davranışsal Ölçümler

Göze çarpmayan davranışsal gözlem, yani katılımcıların gözlemlendiklerinin veya ölçüldüklerinin farkında olmadığı, tutumları ölçen birçok çalışma olmuştur. Örneğin Pancer, Adams, Mollard, Solsberg ve Tammen, (1979:275), insanların kontrolsüz bir trafik kavşağından geçen bir kadına dört koşulda nasıl cevap vereceklerini ölçmüşlerdir: a) kadının bir engeli varken, b) kadının bir engeli yokken, c) kadın bir alışveriş torbası taşıırken ve d) kadın bir alışveriş torbası taşıyırken. Dunlop, Stoneman ve Cantrell (1980:132) ise bütünlüyci bir özel eğitim sınıfında engelli olan ve olmayan çocuklar arasındaki sosyal etkileşimi incelemiştir. McCauley, Bruininks ve Kennedy (1976:277) ise işitme bozukluğu olan ve olmayan çocuklar arasındaki etkileşimleri karşılaştırmıştır. Bu ölçüm yöntemi değerli bir yöntem olmasına rağmen, nispeten daha fazla para, ve zaman gerektirmekte ve gözlemcinin gözlem izni almak gibi bazı zorlukları içermektedir. Ayrıca gözlemlerin güvenilirliği ve bulguların genelleştirilebilirliği tartışılmıştır

Projektif Teknikler

Katılımcıların ölçüldüklerinin farkında olduğu ancak ölçümün amacını bilmediği, projektif tekniklerde, belirsiz bir uyarıcı ya da sadece sönük ipuçlarının verildiği bir görev katılımcılara sunulur. Bu görevleri tamamlayarak, bilinçli aklın daha az çarpık bir yanıt vereceği, bu nedenle katılımcıların gerçek yanıtlarını (tutumları) göstereceği beklenir. Projektif tekniklerin üç tane bileşeni mevcuttur a) belirsiz uyarıcılar sunulur ve yanıtlayıcılar istediği yanıtları verir b) cevaplar bir çok farklı olasılıklarla kaydedilir c) sonuçların yorumlanması isı çok karmaşık ve çok boyutlu bütüncül ideografik bir yaklaşım gerektirir. Literatürde birçok projektif teknik türünden bahsedilmiştir. Livneh ve Antonak (1994:12), çağrışım tipi tekniklerde, katılımcıların bir uyarıcı sunulduğunda akla gelen ilk kelimeler ve görüntüler ile cevap vermeleri gerektiğini belirtmiştir. Yapısal tekniklerde, bir uyarıcı sunulduktan sonra katılımcıdan bir hikaye ya da kafasında oluşan bir resmi anlatması istenir. Bununla beraber literatürde çağrışım ve yapı tekniklerini kullanan çok az sayıda araştırma mevcuttur. Diğer bir projektif teknik, seçim tipi tekniğidir. Bu teknikte, katılımcılardan kendilerine verilen uyarılarla en alakalı görünen birçok öge (örneğin, resimler, renkler, tasarımlar ve vücut parçaları) arasından seçim yapması istenir. İfade etme tekniğinde, katılımcıların kendilerine verilen hammaddeden bir ürün oluşturması gerekir. Böylelikle, araştırmacılar, katılımcıların korku, istek ve çatışma ile ilgili yansıtma ölçümlerini ölçebilirler. İfade etme tekniğinde, ürünün kendisini değil, bir ürünü oluştururken cevap verenlerin stiline ve tarzına odaklanılır. İfade etme tekniğinde, örneğin katılımcılardan oyuncak bebekler veya diğer bireyler gibi bazı malzemelerle etkileşimde bulunmaları istenebilir. Oyuncak bebeklerle etkileşim, özellikle genç katılımcıların tutumlarının ölçülmesi için kullanılabilir. Ancak, bu tekniği kullanan hiçbir çalışma yapılmamıştır. Örtük ölçümler de çağrışım

tekniklerinden biri olarak kabul edilebilir. Örtük ölçümlerde, kişinin tutumu, katılımcının üzerinde kontrol sahibi olmadığı davranışlar ve tepkilerle ölçülür. Örtük ölçümlerde, katılımcılardan iki kavramı ilişkilendirmeleri istenir. Belirli iki kavramın ilişkilendirme hızlarının tutumları temsil ettiği düşünülmektedir.

Projektif teknikler tutumların ölçülmesinde daha az kullanılmaktadır bunu nedeni ise: a) sonuçları yorumlamak uzmanlık gerektiren kapsamlı bir klinik eğitim gerekmektedir, b) bu tekniklerin uygulanması ek süre ve maliyet gerektirir ve c) katılımcıların sonuçlarını açıklamak için iyi formüle edilmiş varsayımlar eksiktir. Ayrıca katılımcıların cevapları, deneysel koşullar, katılımcıların psikolojik ve fizyolojik durumları ve deneyicilerin demografik özellikleri (örneğin, yaş, cinsiyet ve etnik köken) gibi değişkenlerden etkilenebilmektedir. Son olarak, çok iyi eğitilmiş klinisyenler bile kendine özgü bakış açılarını puanlamalara ve yorumlamalara yansıtılabilmektedirler (McLeod, 2009:1).

Gizleme Kullanılmış Teknikler

Gizleme kullanılan teknikler projektif tekniklerden üç şekilde farklılık gösterir: a) katılımcılardan yapmaları istenen yapısal bir görev vardır, b) katılımcıların dikkatleri kasıtlı olarak ölçülen tutumlardan saptırılır ve c) son olarak projektif tekniklerin sonuçların yorumlanmasında psikodinamik temeller varken, gizlenmiş prosedürler böyle bir temele sahip değildir. Gizleme kullanılan teknikler ise üç kategoriye ayrılabilir: 1) yanıtlayanlar ölçümün gerçek amacından emin değiller, 2) yanıtlayanlar, araştırmacıların kendi cevapları üzerinde herhangi bir kontrolünün bulunmadığına inanmaya yönlendirirler ve 3) yanıtlayanlar araştırmanın amacının gerçek amacından farklı bir şey olduğuna inanmaya yönlendirilirler. Gizleme kullanılan tekniklerde örneğin araştırmacılar cinsiyet, yaş, ırk ve engellilik gibi kişilerin demografik özellikleriyle ilgili bir dizi materyal sunar ve katılımcılardan materyalleri sıralaması istenir. Başka bir örnek, farklı özelliklere sahip farklı kişilerin tanımlandığı örnek vakalar kişilere sunulur ve katılımcılara çeşitli sosyal ve çalışma durumlarında kiminle beraber olmayı tercih edecekleri sorulur. Son zamanlarda itibar kazanmış olan birleşik analiz, bu tekniklerin bir parçası olarak düşünülebilir. Birleşik analizde katılımcılardan, belirgin özellikleri bakımından birbirlerinden farklı olan durumlar/kişiler arasından seçim yapmaları istenir (Livneh ve Antonak, 1994:13),

Diğer bir gizleme kullanılan teknik hata seçim testidir. Bu testte, katılımcılara bazı sorular sorulur, bazı soruların ise doğru cevapları yoktur. Katılımcılar şüphe altındayken tutumlarını yansıtan cevaplar verme eğiliminde oldukları varsayılır. Antonak ve meslektaşları iki hata seçim testi oluşturdu. Biri epilepsili insanlara yönelik tutumları, diğeri ise zihinsel engelli bireylere yönelik tutumları ölçmeye yöneliktir (Antonak ve Livneh, 1994: 14). Antonak ve Livneh (1994:14), kontrol eksikliğinin diğer bir gizleme kullanılan teknik olduğunu belirtmiştir. Bu teknikte katılımcıların bir elektromiyografiye benzeyen bir makineye bağlı olduklarına inanmaları sağlanır. Ve katılımcılara, bu makinenin fizyolojik reaksiyonlarla tutumları ölçtüğü bildirilir. Aslında makine hiçbir şey ölçmüyordur. Makine ile çelişen sonuçlardan kaçınmak

için katılımcıların gerçek tutumlarını açıklayacağı varsayılmaktadır. Ancak, literatürde kontrol eksikliği yöntemi kullanan sadece bir çalışma bulunmaktadır. Diğer bir teknik olarak kandırma prosedürü katılımcıların hafızalarında çarpıtma görevleri içerir. Katılımcılara bir uyarıcı örneğin, sınıfın bir resmi gösterilir; ve daha sonra bazıları daha önce sunulmamış kişileri veya olayları ilgilendiren sorular sorulur. Örneğin epilepsili çocuğun neler yaptığını sormak gibi. Başka bir kandırma prosedürü, katılımcılara kurgusal sorular sorarak dikkatini dağıtmayı içerir.

Bununla beraber gizleme kullanılan tekniklerin sınırlılıkları vardır. Net bir amacı olmayan görevler sürekli olarak aynı şekilde sunulmalıdır, aksi takdirde prosedürün kendisi kafa karıştırıcı bir değişken olabilir. Kontrol eksikliği tekniği ise ek maliyet ve zaman gerektirir. Ayrıca, gizlenmiş tekniklerin kullanılması etik problemler ortaya çıkarabilir. Bazı sosyal psikologlar, şüpheli prosedürlerin kullanılmasından kaçınılması gerektiğini ifade etmektedir.

Fizyolojik Yöntemler

Fizyolojik yöntemler en basit tutum ölçüm teknikleri arasındadır. Uyarıcılara verilen fizyolojik reaksiyonun büyüklüğünün veya otonomik uyarılmanın derecesinin altta yatan tutumun yoğunluğu ile doğrudan ilişkili olduğuna inanılmaktadır. Otonomik yanıtı ölçmek için kullanılan en yaygın teknik cildin elektriksel iletkenliğidir. Güçlü olumsuz tutumların cilt direncinin seviyesini düşürdüğü varsayılmaktadır. Kleck, Ono ve Hastorf (1966:425), tekerlekli sandalyedeki insanlarla etkileşime giren insanların engeli olmayan insanlarla etkileşime giren insanlardan daha düşük bir cilt direnci seviyesine sahip olduklarını bildirmiştir. Kalp atış hızı, nabız ve kan basıncındaki artışın birinin durumluk kaygı düzeyini yansıttığı düşünülmektedir. Engelli insanlara karşı olumsuz tutumları olan kişilerin, engellilerle etkileşime girdiğinde durum kaygısının daha yüksek olacağı varsayılmaktadır. Gargiulo ve Yonker (1983:229), deneyimsiz özel eğitimcilerin, çeşitli engelli bireylerin slaytlarını gösterdiğinde, deneyimli özel eğitimcilere göre daha yüksek durumluk kaygı düzeyine sahip olduğunu bulmuşlardır. VanderKolk (1977:321), tutumları ölçmek için, cevap veren katılımcıların vokal (sesle ilgili) modülasyonlarını çizerek stres seviyesini ölçen bir elektronik cihaz kullanmıştır. Fiziksel, zihinsel ve duygusal engellilerle konuşan katılımcıların daha yüksek stres seviyesi gösterdiği sonucunu bulmuştur (Antonak ve Livneh, 2000:211).

Bununla beraber, fizyolojik yöntemlerin kullanılması da bazı zorluklar ortaya çıkartmaktadır. Fizyolojik yöntemler kullanarak sonuçları elde etmek ve yorumlamak için laboratuvar ortamı, pahalı ekipman ve teknik uzmanlık gerekmektedir. Hangi fiziksel tepkilerin hangi tutuma karşılık geldiği konusunda netlik yoktur. Araştırmacıların varlığı, karıştırıcı bir değişken olabilir. Ayrıca, bilişsel faktörler (örneğin, katılımcılara verilen direktifler) ve ilişkisiz duygusal faktörler (örneğin, laboratuvar ortamının kendisi endişe yaratabilir) de sonuçları etkileyebilir. Bu nedenle, bu yöntemler dikkatli bir şekilde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır (Antonak ve Livneh, 2000:220-221).

Potansiyel Gelecek Araştırma Konuları

Pettigrew ve Troop (2006:751), gruplar arasındaki temasın önyargıları azaltabileceğini göstermiştir. Ancak, bu durum uzun soluklu araştırmalar kullanılarak incelenmemiştir. Bu nedenle, uzun süreli gruplar

arası temasın (engelli insanlar ve engeli olmayan insanlar), engellilere yönelik tutumlar üzerindeki etkisini araştırmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Araştırmacılar ayrıca gruplar arası temasın etkisini etkileyen çok sayıda moderatör değişken olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, temasın bireysel, yapısal ve normatif öncüllerine ek olarak, temas durumunda hem olumlu hem de olumsuz faktörleri dikkate alan modellerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Lee ve Rodda (1994:229), çeşitli tutum değiştirme stratejileri olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, doğrudan temasın ve tutum değişim stratejisi olarak tutum nesnelere hakkında bilgilendirmenin etkisi daha fazla araştırılmalıdır. Ayrıca, engellilerin sosyal, eğitimsel ve meslek dünyasında haklarını güvence altına alan yasal düzenlemeler hakkında çok az araştırma vardır. Bu nedenle, engellilere yönelik tutumları değiştirmeyi etkileyen yasal eylemler hakkında daha fazla araştırmaya yapılmalıdır. Ayrıca, engelli insanlar kötü muamele, yanlış anlaşılma gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Araştırmalar sadece yeni teknolojilerin ve tedavilerin geliştirilmesine değil, aynı zamanda engelli insanların günlük yaşam sorunlarına neden olan tutumsal engelleri ortadan kaldırmanın yollarına da odaklanmalıdır. Antonak ve Livneh (2000:220) sözlü olarak bildirilen ve gözlenen tutumlar arasında tutarsızlık olduğunu belirtmiştir. Bu tutarsızlığın nedenlerinin kültürel faktörler de dikkate alınarak araştırılması gerekmektedir. Bunu yanında tutumlar ile sosyo-demografik, kişilik ve durumsal değişkenler arasında ilişkiler vardır, ve bu ilişkilerin açıklanması için daha fazla araştırma gerekmektedir. Greewald, Poehlman, Uhlmann ve Banaji (2009:17), açık tutum ölçüm testleriyle karşılaştırılarak örtük ilişkilendirme testinin yordayıcı geçerliliğini araştırmıştır. Örtük tutum ölçmenin sosyal açıdan hassas konularda daha iyi sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, hangi özel koşullar altında ve örtük tutumları ölçmenin engellilere yönelik tutumlarla ilgili nasıl daha doğru bilgi sağladığını açıklamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bohner ve Dickel (2011:406), insanların zaten oluşturdukları tutumları sağlamlaştıracak uyarıcıları aradıklarını belirtmiştir. Bu nedenle, motivasyon ve bilişsel açıklamaların birleştirilerek tutumla uyumlu bilgileri seçici bir şekilde aramayı nasıl açıklayabileceği hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Sonuç

Bu makale rehabilitasyon psikolojik danışmanlık literatürüne katkı sağlamak için yazılmış ilk makalelerden bir tanesidir. Türkiye’de rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı araştırma ve uygulama alanlarında çalışan profesyoneller, toplumların yapısı ve engelli insanlara bakış açıları konularında bilgi sahibi olmalıdır. Toplumların bu konudaki eğilimleri engellilere karşı olan olumsuz tutumlarının oluşmasında etkin bir faktördür. Damgalanmaya bakıldığında, engellilik ile ilgili çeşitli faktörler örneğin engelin görünürlüğü, gelişimi (başlangıç nedeni ve kontrol edilebilirliği), diğer insanlar için tehlike arz etmesi, fiziksel ve sözlü iletişimi ne ölçüde etkilediği, ve estetik yapısı damgalamayı etkilemektedir. Dolayısıyla rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı alanında çalışan uzmanlar tutumlar konusunda özellikle bu faktörlere dikkat etmelidirler. Bununla beraber damgalanmanın kökenlerine bakıldığında, damgalanmanın kökenlerinde ölüm kaygısı, beden imajına tehdit, estetik olarak hoşlanmama, beraber olma durumunda

suçluluk, durumsal belirsizlik, yayılma (Halo Etkisi), yas tutma gerekliliği, günahın cezası olarak engellilik, ekonomik tehdit durumu ve sosyo-kültürel çevre vardır. Bu kökenler filogenetik (evrim geçmişinden kaynaklanan) ve ontogenetik (bireyin başkalarıyla etkileşime girerek yaşam süresi boyunca gelişen) olarak ikiye ayrılabilir. Bununla beraber engelli insanlara yönelik bireysel olumsuz tutumları ölçmek kolay değildir. İnsanlar toplumsal olarak kabul edilmek istediklerinden dolayı, engellilere yönelik olumsuz tutumlarını göstermeme veya açıkça ifade etmeme eğilimindedirler. Bu nedenle damgalanmayı direkt olmayan yöntemlerle ölçmek daha doğru sonuçlar verebilmektedir. Bu yöntemler temel olarak göze çarpmayan davranışsal ölçümler; projektif teknikler, gizleme kullanılmış teknikler ve fizyolojik ölçümler olarak gruplandırılabilir. Son olarak damgalanma rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı alanında önemli konulardan bir tanesidir. Fakat damgalanmayı etkileyen faktörler, gruplar arası temas ve diğer konularda daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır.

Sınırlılıklar

Bu makale rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı alanında, engellilere yönelik damgalanmayı açıklayan ilk makalelerden biri olmasına rağmen, daha kapsamlı bir literatüre ihtiyaç vardır. Kapsamlı bir açıklama için daha fazla sayfaya ihtiyaç vardır ki bu da derginin sayfa limitini aşacaktır. Dolayısıyla, unutulmamalıdır ki bu makale tutumların ve damgalanmanın sadece belirli bir kısmını tanıtıcı nitelikte bir çalışmadır. Bu konuda daha detaylı bilgi almak isteyenlerin bu konu ile ilgili diğer kitap ve makaleleri okuması salık verilmektedir.

Kaynakça

- Altman, B. M. (2001). Disability definitions, models, classification schemes, and applications. In G. L. Albrecht, K. D. Seelman, & M. Bury (Eds.), *Handbook of disability studies* (pp. 97-122). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Antonak, R., & Livneh, H. (1995). Direct and indirect methods to measure attitudes toward persons with disabilities, with an exegesis of the error-choice test method. *Rehabilitation Psychology, 40*(1), 3–24.
- Brice, W. (2016). *Disability visibility and stigma threat: Effects on the performance, stress, and self-control of disabled workers* (Doctoral dissertation, Purdue University).
- Antonak, R F, & Livneh, H. (2000). Measurement of attitudes towards persons with disabilities. *Disability And Rehabilitation, 22*(5), 211–224.
- Bohner, G., & Dickel, N. (2011). Attitudes and attitude change. *Annual Review Of Psychology, 62*, 391–417. doi:10.1146/annurev.psych.121208.131609
- Chan, F., Livneh, H., Pruett, S., Wang, C. C., & Zheng, L. X. (2009). Societal attitudes toward disability: Concepts, measurements, and interventions. In F. Chan, E. D. Cardoso, & J. A. Chronister (Eds.), *Understanding psychosocial adjustment to chronic illness and disability: A handbook for evidence-based practitioners in rehabilitation* (pp. 333-367). New York: Springer.
- Cabbage, M. E., & Thomas, K. R. (1989). Freud and disability. *Rehabilitation Psychology, 34*(3), 161-173.

- Dunlop, K. H., Stoneman, Z., & Cantrell, M. L. (1980). Social interaction of exceptional and Other children in a mainstreamed preschool classroom. *Exceptional Children*, 47(2), 132–141.
- Dunn, D. S. (Ed.). (2019). *Understanding the experience of disability: Perspectives from social and rehabilitation psychology*. Oxford University Press.
- Fichten, C. S. (1986). Self, other, and situation-referent automatic thoughts: Interaction between people who have a physical disability and those who do not. *Cognitive Therapy and Research*, 10, 571-587.
- Gargiulo, R. M., & Yonker, R. J. (1983). Assessing teachers' attitude toward the handicapped: A methodological investigation. *Psychology in the Schools*, 20, 229–233.
- Greenwald, A. G., Poehlman, T. A., Uhlmann, E. L., & Banaji, M. R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 97(1), 17–41. doi:10.1037/a0015575
- Himmelfarb, B. (1993). The measurement of attitudes. In A. H. Eagley, & S. Chaiken, (Eds.), *The psychology of Attitudes* (pp.23-87). Orlando; FL: Harcourt Brace Jovanich.
- Kaya, C., & Sarı, E. (2018). Rehabilitasyon psikolojik danışmanlığına giriş: Türkiye uygulamalarının temelleri. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 8(51), 247-265.
- Kaya, C., Sarı, E., & Akdeniz, M. (2021). Rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı: Türkiye uygulamalarının temelleri II. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, 1(1), 270-291.
- Kleck, R., Ono, H., & Hastorf, A. H. (1966). The Effects of Physical Deviance upon Face-to-Face Interaction. *Human Relations*, 19(4), 425–436.
- Kurzban, R., & Leary, M. R. (2001). Evolutionary origins of stigmatization: The functions of social exclusion. *Psychological Bulletin*, 127 (2), 187-208.
- Lee, T. M. C., & Rodda, M. (1994). Modification of attitudes toward people with disabilities. *Canadian Journal of Rehabilitation*, 7(4), 229-238.
- Livneh, H. (1982). On the origins of negative attitudes toward people with disabilities. *Rehabilitation Literature*, 43, 338-347. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/37766394.pdf>
- Livneh, H., & Antonak, R. F. (1994). Indirect methods to measure attitudes toward persons with disabilities. *Rehabilitation Education*, 8(2), 103-137.
- Livneh, H., Chan, F., & Kaya, C. (2012). The stigma of physical and sensory disabilities. In P. Corrigan (Ed.), *The stigma of disease and disability: Empirical models and implications for change*. Washington, DC: American Psychological Press.
- Mackelprang, R. W., & Salsgiver, R. O. (1999). *Disability: A diversity model approach in human service practice*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Martz, E. (2004). A philosophical perspective to confront disability stigmatization and promote adaptation to disability. *Journal of Loss and Trauma*, 9(2), 139-158.

- McCauley, R. W., Bruininks, R. H., & Kennedy, P. (1976). Behavioral Interactions of Hearing Impaired Children in Regular Classrooms. *Journal of Special Education*, 10(3), 277.
- McLeod, S. (2009). How projective tests are used to measure personality. Retrieved from <https://www.simplypsychology.org/what-is-a-projective-test.html>
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>
- Pancer, S. M., Adams, D. A., Mollard, D., Solsberg, D., & Tammen, L. (1979). Perceived distinctiveness of the handicapped. *The Journal Of Social Psychology*, 108(Second Half), 275–276.
- Peyton, S., Chaddick, J., & Gorsuch, R. (1980). Willingness to treat alcoholics; a study of graduate social work students. *Journal of Studies on Alcohol*, 41(9), 935–940.
- Smart, Julie (2009). *Disability, society and the individual* (2nd ed.). Austin, Texas: Pro-ed,
- Smart, L., & Wegner, D. M. (2000). The hidden costs of hidden stigma. In T. F. Heatherton, R. E. Cleck, M. R. Hebl, & J. G. Hull (Eds.), *The social psychology of stigma* (pp. 220-242). New York: Guilford Press
- Vander Kolk, C. J. (1977). Physiological and self-reported reactions in various suggested interracial encounters. *The Journal of social psychology*, 102(2), 321-322.
- Wright, B. A. (1983). *Physical disability - a psychosocial approach* (2nd ed.). New York: HarperCollins Publishers.